

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR NUTQIDA SONOR TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISH

Nadirova Jayronaxon Ahmadxon qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Maxsus pedagogika yoʻnalishi 4- kurs talabasi

Toshkent viloyati, Angren shaxar,

Ziyo kids MTM

Tarbiyachi

+99893 120 92 19

Bolada tovushni toʻgʻri talaffuz qilish asosan 5 yoshlarda shakllanadi. Bolalarda toʻgʻri talaffuzni tarbiyalash ishi nutqning har tomonlama rivoji bilan bevosita bogʻliqdir. Maktabgacha muassasalarda lugʻatni boyitishga, toʻgʻri talaffuz qoidalarini egallashga, grammatik shakllar bilan tanishtirishga katta eʼtibor beriladi.

Nutqning tovush sistemasi hozirda shakl birligi (fonetika) va mazmuni (fonologiya), “ifodalash rejasi” va “mazmun rejasi” birligi, nutq va til vositalari birligi sifatida koʻrib chiqildi.

Bolalarda tovush talaffuzidagi kamchiliklarni analiz qilish M.A.Nikashinaning quyidagi tovush kamchiliklari uchun umumiy xulosa qilishga sabab boʻldi:

- tovushning boʻlmasligi – uni talaffuz qila olmaslik, artikulyatsiya va talaffuz jihatidan bir-biriga yaqin tovushlarni alishtirish;
- tovushni notoʻgʻri talaffuz qilish – tishlararo, yonlama, xaqum;
- tovushlarni qoʻshib yuborish – bitta tovush toʻgʻri talaffuz qilinadi, lekin soʻz va gaplarda bitta gruppadagi tovushlar bilan almashtiradi.

- hamma tovushlar bo'ladi, lekin noaniq, artikulyatsiya jihatidan aniq talaffuz qilinmaydi;
- bitta tovush bo'ladi, lekin nutqda yo tushib qoladi, yoki shu tovushga yaqin tovushga o'xshab talaffuz qilinadi.

Inson nutqi tovushlari muayyan ahamiyatga egadir 4-5 yoshli bolalarning ko'pchiligida tovushlar talaffuzi til normadagiga yaqinlashgan bo'ladi. Ayrim bolalar tovushlarni buzib talaffuz etadilar. Ular bir tovushli ikkinchi tovushdan farq qila olmaydilar, ayrim tovushlarni talaffuzda qo'llay olmaydilar, yoki nutqda boshqa tovushlarga almashtiradilar. Bu holatlar dislaliya termini bilan ataluvchi nutq buzilishini yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Dislaliya termini grekcha so'zdan olingan bo'lib, dis-buzilish, lalia-nutq degan ma'noni anglatadi.

Mexanik (organik) dislaliya pereferik nutq apparatning (til, jag', tanglay, tish) organik buzilishi natijasidir.

Til tagidagi etning (yugancha) kaltaligi mexanik dislaliyaga sabab bo'ladi. Bu kamchilik til harakatini qiyinlashtiradi, til tagidagi etning haddan tashqari kalta bo'lishi tilning yuqori tomon ko'tarilishiga imkon bermaydi. Bundan tashqari, tilning haddan tashqari katta bo'lishi yoki haddan tashqari kichik va tor bo'lishi ham dislaliyaga olib keladi. Bunday hollarda to'g'ri artikulyatsiya qiyinlashadi.

Jag' tuzilishidagi kamchiliklar prikus nonormalliklarga olib keladi. Nonormal prikuslar bir necha xil ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Prognatiya-yuqori jag' oldinga tomon chiqqan bo'ladi. Buning natijasida pastki oldingi tishlar yuqoridagi tishlar bilan birlashmaydi. Progeniya-pastki jag' oldinga chiqqan bo'ladi.

Ochiq prikus-yuqori va pastki jag'lar birlashganda ular orasida oraliq masofa qoladi. Ayrim hollarda bu oraliq faqat oldingi tishlar orasida bo'ladi (oldingi ochiq prikus).

Yoni ochiq prikus o'ng tomonli, chap tomonli va ikki tomonli bo'lishi mumkin.

Tishlarning (tish qatorining) noto'g'ri tuzilishi ham dislaliyaga sabab bo'lishi mumkin. Tishlar va jag'dagi kamchiliklarni bartaraf etish vrach-stomatolog tomonidan olib boriladi.

Tanglayning noto'g'ri tuzilishi ham tovushlarning to'g'ri talaffuziga xalaqit beradi. Tor, baland yoki past, yassi tanglay ko'pchilik tovushlarning to'g'ri artikulyatsiyasiga imkon bermaydi.

Lablarining qalinligi ingichka va kam harakatchanligi ham lab va lab-tish tovushlarini aniq talaffuziga xalaqit beradi.

Funksional dislaliyada pereferik nutq apparatining artikulyatsion qismida hech qanday organik buzilishlar, kamchiliklar kuzatilmaydi.

Funksional dislaliyaning keng tarqalgan sabablaridan biri oiladan nutqini noto'g'ri shakllantirishdir. Ayrim oilalarda kattalar bola nutqiga taqlid qiladilar. Bolani suyib u bilan «bola tilida» so'zlashadilar. Buning natijasida bolada tovushlarning to'g'ri talaffuzi kech rivojlanadi. Dislaliya bolalarda taqlid asosida ham yuzaga ha yuzaga kelishi mumkin. Tovushlar talaffuzi hali yetarli, to'g'ri shakllanmagan kichik yoshidagi bolalar bilan, tili chuchuk yoki noaniq, tez shoshib gapiradigan kishilar bilan doimo muloqatda bo'lishi bola nutqiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha bola oilada tovushlarni noto'g'ri talaffuz etuvchi kishi nutqiga taqlid etadi. Bu esa funksional dislaliyaga sabab bo'ladi.

Oiladagi ikki tillilik, pedagogik qarovsizlik ham funksional dislaliyaga sabab bo'ladi. Bunda tovushlarga e'tibor bermaslik, boladagi kamchiliklarni to'g'rimaslik, to'g'ri va aniq talaffuz namunalarni bermaslik hollari kuzda tutiladi.

Fonematik eshitishning yaxshi rivojlanmaganligi bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni keltirib chiqaruvchi sabablardan biridir. Bu holda tovushlar differentsiyasi (tovushlarni farqlash) qiyinlashadi. Bolalar asosan bir-biriga o'xshash: jarangli-jarangsiz, sirg'aluvchi va shovqinli tovushlarni ajrata olmaydilar. Bu qiyinchiliklar natijasida tovushlarning to'g'ri talaffuzi uzoq vaqtga cho'zilib ketadi.

SHu bilan birga, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar, ayniqsa tovushlarni almashtirish hollari, o'z navbatida, fonematik eshituvning shakllanishining qiyinlashtiradi va kelgusida nutqning umumiy rivojlanmaganligiga va o'qish-yozishda buzilishlar bo'lishiga sabab bo'ladi.

Dislaliya artikulyatsion apparat a'zolarining (til, lab, pastki jag') harakatchanligidagi kamchiliklar natijasida ham sodir bo'ladi. Bu hol bolaning tilni kerakli holatda ushlab tura olmasligi yoki bir harakatdan ikkinchi harakatga tez o'ta olmasligida namoyon bo'ladi.

Dislaliya **funksional** eshituvning pasayishi natijasida ham paydo bo'lishi mumkin.

Tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish ona tilida hamma tovushlarda uchratish mumkin.

Tovushlar talaffuzining buzilishi asosan artikulyatsion jihatdan talaffuz qilish qiyin bo'lgan: sonor (r, l), sirg'aluvchi (s, z,) va shovqinli (sh, j, ch), til orqa (k, g) tovushlarida uchraydi.

Bolalarga tovushlar talaffuzining buzilishi tovushlarni nutqda yo'qligi, ularni buzib talaffuz etish va bir-biri bilan almashtirish hollari bilan namoyon bo'ladi.

Bu holatlarning har birini batafsil ko'rib chiqamiz. Nutqda tovushlarning yo'qligi ularning so'zning boshida (masalan, randa so'zi o'rniga bola «anda»), so'zning o'rtasida (tarvuz-«tavuz»), so'zining oxirida (qor-«qo») tushib qolishida ifodalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Yu. Logopediya O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2022.
2. Левина Р.Е. *Нарушения звукопроизношения у детей.* — М., 2009.

3. Воронкова В.В. *Методика коррекции фонетико-фонематических нарушений у детей.* — М., 2015.
4. Зайцева И.В. *Артикуляционная гимнастика для детей.* — СПб, 2013.
5. Романова Е.Д. *Развитие фонематического слуха.* — Москва, 2015.
6. Ефимова Т.В. *Игровые методы коррекции речи.* — СПб, 2014.
7. Кутергина Т.Н. *Нарушения речи у детей: диагностика и коррекция.* — СПб, 2017.
8. Ибрагимов А.А. *Логопедия: теория и практика.* — Ташкент, 2020.
9. Петрова Н.С. *Фонетика и фонология детской речи.* — Москва, 2018.
10. Сидорова Л.М. *Диагностика речевых нарушений у детей.* — СПб, 2016.
11. Иванова О.А. *Коррекционная работа по развитию речи у дошкольников.* — М., 2014.
12. Михайлова Т.В. *Развитие фонематического слуха у детей раннего возраста.* — СПб, 2013.
13. Баранов В.И. *Методы и приемы логопедической работы.* — Москва, 2017.